

בס"ד

שיעור הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

רוצה בשגנה ודין גלות

- תרא -

נמסר בש"ק פ' מסעי ה'תשע"ט

בש"ק פ' ואתחנן יחל השיעור אי"ה בשעה 17:20 ויהיה בענין:

קריאת שמע

מנחה בשעה 17:00

השיעור לעילוי נשמת:

אמי מורתי מרת רבקה ע"ה בת ר' אריה זצ"ל הכ"מ

ר' שלמה ב"ר בן ציון זצ"ל

ר' שמואל יצחק ב"ר דוד זצ"ל

בברכת שבת שלום

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה ל"תמנתי עיצוב גרפי": timnal@zahav.net.il

רוצח בשגגה ודין גלות

תורה^א. ופירשו אחרונים (דברי יחזקאל כג והעמק דבר מסעי) שנתנה תורה פטור מסויים לגואל הדם כעין אונס כי יחם לבבו^ב. וכיון שמן הדין אין רשות לגואל"ד להרגו - ודאי אין כאן צד חיוב מיתה. ועל כן דקדקו הרמב"ן והריטב"א לדבר באופן שכבר גלה לעיר מקלט ויצא, שאז הוא בספק מיתה מצד גואל הדם מפני שהרשות בידו להרגו אף לכתחילה.

וכיון שכך יש להקשות, דהנה ביארו האחרונים (דברי יחזקאל כג והגרש"ר במכות) שחיוב מיתה של הרוצח לגואל"ד לאחר יציאתו מעיר מקלט, הוא חיוב המתחדש ביציאה עצמה [מעין עונש על היציאה] ואינו עונש ישיר על הרציחה, ובפשטות מוכח כן מהא שאם יצא בשגגה קיימא לן (במכות יב; רמב"ם שם ה,יא) שאסור אף לגואל"ד להרגו - הרי משמע שזהו חיוב מיתה מחמת היציאה גופה, דלכן בעיני שיצא במזיד. ואם כן קשה ביותר מהו שהביא הרמב"ן להוכיח מישראל שהרג ויצא חוץ לעיר מקלט שהוא בספק מיתה דה"ה גוי שהרג ישראל בשגגה דנהרג, והלא חיוב המיתה בישראל אינו על הרציחה אלא חיוב מחודש על היציאה מהעיר-מקלט, ואינו ענין כלל ללמוד ממנו חיוב מיתה על הרציחה בנכרי.

והנה יש להטעים סברת האחרונים האמורה, דהנה בעיקר דין גלות לרוצח בשגגה הוכיחו האחרונים (אור שמח ו,ו - ובמכתב הגרמ"ש בספר מקור ברוך ח"ב יא; אמבוהא דספרי על ספרי זוטא מסעי; ערוך לנר) שמלבד מה שהעיר קולטת את הרוצח ומצילתו מיד גואל הדם, יש על הרוצח חיוב גלות בפני עצמו לעונש ולכפרה אף במקום שאין ענין הצלה מגואל"ד, וכלשון הגמרא בכמה מקומות שהגלות לעיר מקלט באה לכפר על הרוצח, דלא כהנחת מהרש"א (בח"א למכות י:) שהוא רק דין הצלה, שעל כן נתקשה בדברי הגמרא (שם ומובא ברש"י פרשת נח ומשפטים) גבי 'מרשעים יצא רשע' - בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד בשוגג ואחד במזיד ואין בהם עדים, הקב"ה מזמינן לפונדק אחד, זה שהרג בשוגג יורד בסולם ונופל על זה שהרג במזיד, נמצא זה שהרג במזיד נהרג וזה שהרג בשוגג גולה - ולמה נסבב עליו עונש גלות לזה שהרג בשוגג בלא עדים, והרי לא היה צריך לנוס מאחר ואין לו עדים וגואל"ד אסור להרגו. אך כאמור הוכיחו האחרונים בראיות

(א) 'ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם. שפך דם האדם באדם דמו ישפך וגו'. הנה בפשטות הגמרא במכות (ט). מבואר שב"נ שהרג בשוגג נהרג. ופירש רש"י (שם) שהוא משום שבן נח שעבר על אחת משבע מצוותיו בשגגה חייב מיתה וכדאמרין (בסנהדרין נו:) שבן נח חייב שלא בהתראה, דאזהרה שלהם זו היא מיתתו. (וכן שיטת רש"י בסנהדרין נו:). אבל הרמב"ן (במכות שם) כתב שאינו מחוור, שאין הדין נותן להרוג אדם השוגג. ועוד הקשה מדיוק לשון הגמרא בסנהדרין דדוקא שלא בהתראה אמרו אבל לא בשגגה, דאל"כ הוה ליה לאשמעינן רבותא דאפילו בשוגג חייב. וכתב הרמב"ן דהגמרא שם מיירי דוקא ב"נ שהרג ישראל בשגגה שאז דינו שנהרג, כי אפילו לישראל לא ניתן דמו של הרוג למחילה אלא עומד בספק מיתה מגואל הדם, לפיכך בן נח נהרג עליו לעולם, אבל הרג גוי חברו, וכן ב"נ בשאר מצוותיו, אינו חייב אלא במזיד או בקרוב למזיד. וכן דעת הרמב"ם, שגוי שעבר על אחת ממצוותיו בשגגה פטור אבל אם הרג ישראל בשגגה - נהרג. (ע' בהל' רוצח ה,ד ומלכים י,א. וערמב"ן וכו"מ).

ורב"ר הרמב"ן טעונים באור. ראשית, היאך יש לנו ללמוד דב"נ שהרג ישראל שיהא עיקר דינו במיתה מישראל שעיקר דינו גלות ורק אם לא גלה יש בו צד מיתה שמא יהרגו גואל הדם. ועוד, הלא הרמב"ן טען בסברא שאין יתכן להרוג אדם העובר בשוגג, ולכאורה תמיהה זו קיימת גם בהרג ישראל.

(ב) והנה לכשנעיין בדבר יגדל לנו הקושי, דהנה רמז הרמב"ן בלשונו, וכן פירש הריטב"א את דבריו, שמה שכתב שיש בישראל צד מיתה בשוגג שמא יהרגו גואל הדם, היינו באופן שגלה הרוצח לעיר מקלט ויצא ממנה, שרשאי גואל הדם אף לכתחילה להרוג את הרוצח (רמב"ם הל' רוצח ה,י - כרבי עקיבא במשנה מכות יא: שהוא רשות, ולדברי ריה"ג - מצוה) ואף שאר כל אדם שהרגו - פטור [כן גרס הרמב"ם שם. ובטעם הך פטורא, הגר"ש אייגר נקט (בחדושי רעק"א כתובות לג) שהוא נובע ממה שגואל"ד רשאי להרגו הלכך גברא קטילא הוא שההורג פטור כהורג את הטרפה, והגר"ז (הל' רוצח) פירש שהוא דין מסויים דאין לו דם ולא משום הרשות דגואל"ד להרגו, והביא מהתוספתא (פ"ב דמכות) שהחובל בו פטור והיינו משום שהוא דין מסויים בכל הנך דאין להם דמים שאין חייבים על חבלתם, אבל אם משום גואל"ד הוא מה מקום לפטור על חבלתו], אבל עד שלא גלה לעיר מקלט, בין אם עדיין לא עמד לדין [שכל ההורג נפש, במזיד או בשוגג, מקדים לעיר מקלט עד עמדו לפני העדה למשפט. רמב"ם שם ה,ז עפ"י מכות ט:] ובין שכבר נגמר דינו לגלות והרגו גואל"ד בדרך לעיר מקלט - הרי אסור אפילו לגואל"ד להרגו באותה שעה, וכל אדם שהרגו אז - נהרג עליו, אלא שאם הרגו גואל"ד פטורתו

א לדעת הקצוה"ח (ב) האו"ש (רוצח ב,ד) והחזו"א (בלקוטים על מכות דף י, גואל"ד פטור אף אם הרגו קודם שנגמר דינו של זה לגלות, אם התברר בסוף שרצח בשגגה. ואולם באבי עזרי בבירור שקודם שפסקו ב"ד את דינו לגלות, ההרגו נהרג עליו. [ולאחר שנגמר דינו לגלות, לדעת האבי-עזרי יש חיוב למנוע את הגואל מלהרגו בדרך, ודעת החזו"א שאין רשאים למנוע את גואל"ד אלא דמ"מ אינו עושה כהוגן, שלכך שולחים עם הרוצח שני ת"ח שילווחו לעיר מקלט לדבר אל גואל"ד ולבקשו שלא יהרגנו. ונראה דודאי לכו"ע לאחר שנגמר דינו לגלות אין לגואל"ד דין רודף ואסור להצילו בנפשו. ומאידך אם קם עליו הרוצח והרגו כדי להציל נפשו - נראה שפטור, לפמש"כ האחרונים (ע' משל"מ הל' רוצח א,טו וערו"ל"ג מכות יב) דכל שאין מצוה על גואל"ד להרגו - פטור, כל שכן כאן שאפילו רשות אין לו אף להחזו"א. ובאג"מ (אה"ע ח"א סוס"י לט) כתב שאפילו לריה"ג דמצוה ביד גואל"ד להרגו, אם קם עליו הרוצח והרגו להציל עצמו - פטור. ואולם דעת החזו"א (יז,ג) דלא כהמשל"מ, אלא אף אם אין רשות לגואל"ד להרגו - אין לו דין רודף, ואם הרגו הרוצח לגואל"ד - נהרג עליו].

ב ובטעם זה יש מקום לומר שגם היצא מהעיר בשוגג אסור להרגו, אם הרגו גואל"ד - פטור. כן נקט הערו"ל"ג (מכות יב) בדעת הרמב"ם. וכן דקדק באג"מ (חומ"מ ח"א ק) מהרמב"ם (היא, אלא שתמה על טעמו. ואולם החזו"א (חומ"מ יז,א-ב) נקט שחייב וכתב דט"ס בספרי הרמב"ם. אך כבר העיר הערו"ל"ג שגם בסמ"ג איתא כלשון שלפניו.

אין רשות לגואה"ד להרגו אלא שאם הרגו פטור, והעיר קולטתו ומצלת עליו מגואה"ד [הרי כאן דין קליטה והצלה בלא עונש גלות, וזוהי אכתי לייבא חיוב צד מיתה לרוצח דהא אסור לגואה"ד להרגו וכן"ל], ורק לאחר שעמד בדין ונתחייב בעונש גלות והיפר את עונשו בכך שיצא ממנה - מתחדש עליו חיוב מיתה בכך שמעתה הרשות [או אף מצוה] נתונה ביד גואה"ד להרגו על כך שהיפר את עונשו. הרי נראה שחיוב מיתה שביציאה נובע מהפרת חלות חיוב עונש גלות. וא"כ גדלה התימה בדברי הרמב"ן מה ראה מדין זה לחיוב מיתה בב"נ שהרג ישראל שאין לו כלל חובת גלות, וכן"ל.

אבן מכח קושיא זו מוכרח בדעת הרמב"ן שחיוב מיתה לרוצח שיצא מעיר מקלט אינו חיוב מחודש מחמת היציאה אלא הוא חיוב החל בעצם על הרציחה, שתחילת דינו של הרוצח בשגגה הוא עונש שיש לו שתי פנים, או בגלות או במיתה אם אינו מקיים עונש גלות".

וי"ש לראות שהרמב"ן הולך בזה לשיטתו בתחילת המסכת, שהקשה (ב): אמאי צריך קרא למעט עדים זוממין מעונש גלות כשהעידו בשקר על רוצח בשגגה, ומאי שנא מכופר דאמרין דכיון דכופרא כפרה אין שייך בהם 'כאשר זמם', שכפרה הוא חיוב לשמים והרי כלפי שמיא גליא שלא עשה כלום ולא נתחייב מעולם. ותיריך דגבי רוצח בשגגה דינו מסור גם לאדם שהרי אם יצא חוץ לתחום העיר נהרג ולפיכך היה אפשר לומר שאף העדים יגלו ויעמדו באותו ספק, לכך צריך קרא למעט 'הוא ינוס' - ולא זוממין. ואם נימא שהוא חיוב המתחדש על היציאה, אין מובן תירוצו, סו"ס הלא הם באו לחייב רק גלות שהיא כפרה ואין שייך ע"ז עונש 'כאשר זמם', ורק כתוצאה מעונש זה יש אפשרות להתחייב בחיוב מחודש אם יפר חיובו, והיאך חיוב-מסתעף זה גורם לחייב העדים בזמן שעדותם באה לחיוב כפרה בלבד. אלא מוכח שלשיטתו ספק מיתה דגואה"ד הוא מעיקר חיוב הרציחה, שתחילת חיובו הוא גלות או מיתה.

ומתאים הדבר גם כן למה שצדד הריטב"א (ב). שאין אדם יכול להתחייב גלות עפ"י הודאתו [דלא כדברי מהרש"א (י)]. שכתב בתירוץ קושיתו הנ"ל דמשכח"ל חיוב גלות בלא עדים אם הודה שהרג בשגגה], דשאני מקרבן שאדם מתחייב בהודאתו דהכא יש בדבר חיוב מיתה אם יצא חוץ לתחום שהורגו גואל הדם. ואם נימא שהוא חיוב מחודש הרי אין זה כלול בעיקר הודאתו ומדוע אינו נאמן - אלא משמע מצד זה שצדד דאין זה עונש חדש אלא עיקר חיוב הרציחה כולל גלות או מיתה.

ובן יש להוכיח מדברי הרמב"ם [שכאמור, גם הוא ס"ל כהרמב"ן] דבן נח שהרג ישראל בשגגה נהרג הגם דבכל שבע מצוות פטור] עפ"י מה שביאר דעתו בספר אור שמח, דהנה תנן (במכות יא:א) שהרוצח בשגגה אינו יוצא מהעיר-מקלט לעולם ואפילו ישראל צריכים לו ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם. ועמד האו"ש (רוצח ז) הלא פיקוח נפש דוחה את כל התורה, וכל שכן זה שנפשות רבות תלויות בו ואמאי לא תידחה

ה ומסתברא דלאחר שגמרו ב"ד את דינו לגלות ואינו חפץ לעשות זאת - רשאי גואה"ד להרגו, וכמו שכתב בחזו"א (מכות דף י) כהנחם ברורה, דלא עדיף זה שאינו מקיים עונשו כלל ממי שכבר גלה לעיר ויצא. והרי גם בהרגו במזיד שיצא פטור בב"ד כגון בלא התראה, רשאי גואה"ד להרגו כמבואר בכמה ראשונים, וכדלהלן בפנים.

מכריחות שאף כשאינו צריך להינצל מגואה"ד חייב הוא בעונש גלות לכפר, ועל כן מסבבים לו משמים שיהרוג בשוגג בפני עדים ויגלה; -

האו"ש הוכיח כן מהגמרא במכות (יא:א) שאם מת הרוצח עד שלא גלה - מוליכים עצמותיו לעיר מקלט. הרי דאיכא חובת 'גלות' אף כשאין ענין הצלה. וכן הוכיח מדין ההורג עבד כנעני בשגגה שגולה (מכות ח:א) הגם שאין לעבד כנעני גואל דם דהא כגר שנתגייר הוא דאין לו יורשים. ובאמבואה דספרי הוכיח כן מהספרי (דברים יט) 'אין לי אלא רודף וגואל... לא רודף ולא גואל מנין ת"ל רוצח רוצח ריבה'. ועוד הוכיח כן מהא דבן לוי שהרג, שצריך לגלות מעירו הגם שערי הלויים קולטות בעצמן, ומבואר ברש"י ותוס' (בבבב קיז) ובריטב"א (במכות שם) שגם אם נשאר בעירו נקלט, ואעפ"כ חייב לגלות לעיר אחרת - הרי דאיכא חובת גלות מלבד הקליטה". וכן נקט החזו"א (בלקוטים סוף חו"מ כג), והוכיח עוד מדתנן שתחום העיר קולט הגם שאין לרוצח לדור אלא בתוך העיר כדכתיב וישב בה (מכות יב) והיינו משום דנהי דלענין הקליטה אף התחום בכלל אף כשדר שם בדרך קבע, אבל לענין חובת הגלות לא סגי אלא בעיר עצמה [כן נקט החזו"א, ודלא כהמאירי שכתב שאם הרגו גואה"ד את הרוצח שדר בתחומה בדרך קבע - פטור].

הרי מכל אלו מוכח שחובת גלות על הרוצח עומדת בפני"ע מלבד ענין ההצלה. ומאידך גיסא מצינו גדר עיר מקלט כהצלה אף בלא קיום העונש והכפרה: בניסה הראשונה של הרוצח קודם עמידתו בדין - הרי יש ענין קליטה והצלה הגם שלא נגמר דינו להתחייב, ואף כשהרג במזיד שאין בו חיוב גלות; כשדר בתחום העיר, נקלט (להחזו"א) הגם שלא קיים מצוותו לנוס אל העיר; האוחז בקרנות המזבח [באופנים המצילים אותו מגואל הדם] הגם שאין בזה קיום עונש וכפרה כלל. ואמנם מפורש הדבר בספר החינוך (תי) שיש במצוה זו שני ענינים, עונש וכפרה בצער הגלות לעיר מקלט, והצלה מיד גואל הדם.

וחלוקים שני הדינים הללו בגדרם: ההצלה תלויה בהימצאות בעיר מקלט, שהעיר קולטת את הרוצח הנמצא בה [ואף אם אינו גולה, כגון בן לוי שדר בה ורוצח בשגגה]. ואילו העונש היינו חובת גלות, כלומר במה שהרוצח גולה ממקומו אל העיר [שעל כן חייב הלוי שדר בה לגלות לעיר אחרת לקיום חובת גלות כנ"ל]. ואכן בתורה לא הוזכר לשון 'גלות' אלא אך ענין ניסה והצלה, ורז"ל נקטו בלשונם לשון זו להדגיש שמלבד ענין הקליטה המפורשת בתורה, יש בזה חובת גלות לעונש ולכפרה על הרוצח.

ואם כן הרי לפי"ז מובנת סברת האחרונים הנ"ל שחיוב מיתה ליוצא מן העיר מתחדש מחמת היציאה, שהרי ראינו שהקליטה לחוד ועונש גלות לחוד, והרי עד שלא נענש בעונש גלות

ג ונראה שאף מהרש"א לא חלק דאיכא חיוב גמור המוטל עליו לגלות אף בלא הצלה וכדמוכח מכל ראיות האחרונים, וכפשוטו הכתובים והמשניות המוריים שאסור לו לצאת אפילו לשעה אחת מעיר המקלט, ומשמע אפילו כשאין חשש סכנה. וכן נראה לכאורה מכתובות לג: וברש"י שחובשין אותו עד שיחברר דינו לגלות, ומשמע שהוא חיוב ולא רק אפשרות הצלה. אלא שיש מקום לדון לפני גמר דין ע"י ב"ד, שמא אין מוטל על האדם חיוב לגלות מעיקר דינו, כי מהות חיוב גלות היינו ניסה מגואה"ד והרי ב"ד לא פסקו התר לגואה"ד. וזהו שהוקשה למהרש"א דכיון דלא נגמר דינו לגלות ואין כאן ענין הצלה למה יגלה.

אכן נראה שאף לפי הנחה זו אין קושיא למה נענש ברציחה אחרת כדי לגלות, כי ודאי הגלות היא עונש שהענישתו תורה על כפרת שגגתו כמבואר בכל מקום (וכדמצינו בקין. וע' שבועות ח. א' בשו"ב רג' גלות הוא), ועל כן מובן משמים מסבבים לו גלות בדרך זו, שהרי זהו עונשו המיוחד לו.

ד באגרות משה (חו"מ ח"א ק) כתב שההורג בעיר מקלט ולא גלה לשכונה אחרת - מותר לגואה"ד להרגו, ולדבריו אין ההימצאות בעיר לבריה מצלת אלא גלות. אך יש לפקפק בסברא, שהרי חיוב הגלות וההצלה אינם תלויים בהכרח זב"ז כאמור. ומה שהביא מהתוס' בבבבב שם הוא בשכונתו הרי 'כיצא חוץ לתחום' יש מקום לפרש לענין דין מצוותו ולא לענין התר הריגתו.

לטעמו של הרמב"ם יש לעמוד על עיקר דינו, דמלשונו היה נראה שאין התר לכתחילה לגואל הדם להרגו אלא שאם הרג אינו נהרג. ואולם בקצוה"ח (ב) נקט שאף לכתחילה מותר לגואה"ד להרגו, ועפ"י דחה דברי התומים שאין דיני גואה"ד שייכים בזמן הזה דליכא דיני נפשות - והלא אף כשלא נגמר דינו למיתה ע"י בית דין רשאי גואה"ד להרגו וכגון כשאין שני עדים והתראה, וא"כ הוא הדין בזמן הזה [רק כתב להסתפק שמא עכ"פ צריך ב"ד סמוכים לקבלת עדות על הרציחה]. הרי נקט הקצות שהוא התר לכתחילה לגואה"ד, שאם אינו אלא פטור בדיעבד אם הרגו, שוב אין נפקותא בדין זה לזה"ז שהרי בין כך יצא פטור, שאין ב"ד דנים דיני נפשות.

ובספר ישועות ישראל חולק על הקצוה"ח ונקט שאין רשאי גואה"ד להרגו כשאין שני עדים או התראה, וכוונת הרמב"ם רק לענין שפטור בדיעבד אם הרגו. אך העיר שבסוף ספר מישרים לרבנו ירוחם כתב בשם הר' אברהם בדעת הרמב"ם שדין זה שייך אף בזה"ז שרשאי גואה"ד להרגו אף לכתחילה. ואמנם כבר מפורש כדברי רבנו ירוחם והקצוה"ח בדברי הרמב"ם עצמו בספר המורה (ח"ג מ. ציינו האו"ש שם).¹ ומסביר שם טעמא דקרא בענין עגלה ערופה, שמתוך עסק המדידה והבאת העגלה יבוא עד אחד או אשה ויעידו על רוצח החלל ויהא ניתן לגאול את דמו.

ולענין תמיהת הראב"ד, נראה שנתגלה לנו סודו של הרמב"ם במה שכתב בספר המורה שם, שאם יבוא גואה"ד ויכול להרוג את הרוצח עפ"י עדות העד, וכן מלך ישראל יכול להרגו. וכוונתו בזה לדבריו בהלכות מלכים (ג), שכל ההורג נפשות שלא בראיה ברורה או בלא התראה, אפילו בעד אחד - יש למלך רשות להרגו ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה. הרי העמיד לנו הרמב"ם השוואה בין דין המלך להריגת גואה"ד, ששניהם יכולים להרוג את הרוצח בלא שני עדים והתראה. ובכך נפתח לנו פתח גדול בכל הך ענינא. והארכנו בכללות הדבר בכמה מקומות,² ונזכיר כאן עיקרי הדברים; -

כתב הרמב"ם (רוצח ב, ב-ד): השוכר הורג להרוג את חבירו או ששלח עבדיו והרגוהו או שכפתו והניחו לפני הארי וכיו"ב והרגתהו חיה, וכן ההורג את עצמו - כל אחד מאלו שופך דמים הוא ועוון הריגה בידו וחייב מיתה לשמים ואין בהם מיתת ב"ד. ומנין שכן הוא הדין שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך - זה ההורג בעצמו שלא על ידי שליח. את דמכם לנפשותיכם אדרוש - זה ההורג עצמו. מיד כל חיה אדרשנו - זה המוסר חבירו לפני חיה לטרפו. מיד האדם מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם - זה השוכר אחרים להרוג את חבירו, ובפירושו נאמר בשלשתן לשון 'דרישה' הרי דינם מסור לשמים. וכל אלו הרצחנים וכיו"ב שאינם מחוייבין מיתת בית דין, אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם - הרשות בידו וכו'. עכ"ל. ובאו"ש (שם ובהל' מלכים ג, ט) ציין לדברי הרמב"ם בהלכות מלכים (ט, ד) שבן נח שכפה אדם לפני ארי וכד' - נהרג. וביאר האו"ש שמשפט המלך בישראל ומשפט בן נח בב"ד ענינם אחד, להעניש מפני תקנת העולם שלא יישחת.

והיסוד מבואר בהרחבה בדרשות הר"ן (יא) ובפירושו אברבנאל בכ"מ, שמבארים ענינו של משפט המלך בישראל, והלא המשפטים מפורשים כולם בתורה ומסורים לבתי הדין לדון בהם - אלא שמשפט התורה הוא המשפט האמיתי, ומפני אמיתותו אין די

מצוותו לגלות משום פיקו"נ. ופירש שהרמב"ם רמז לבאר הדבר במתק לשונו, שכתב: 'ואפילו להציל נפש... ואפילו כל ישראל צריכין לתשועתו כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם עד מות הכהן הגדול, ואם יצא התיר עצמו למיתה כמו שביארנו' - הוסיף שהתיר עצמו למיתה ללמד שזהו הטעם שאינו יוצא, שאף כי מצד פיקוח נפש נדחית מצוותו אבל סוף סוף אם יצא אין לו הצלה מסכנת גואל הדם, ועל כן אינו חייב לצאת ולהסתכן בעצמו בשביל הצלת אחרים, ואפילו הם רבים'. ואם כן מוכח שחייב זה חל מעיקרא, כי אם אינו אלא חיוב המתחדש ביציאתו, הלא יציאה כזו הנעשית ברשות ובמצוה, אין סברא שתחייבו מיתה, ולמה מותר לגואה"ד להרגו - אלא מוכח שהרציחה היא המחייבת גלות או מיתה מעיקרא, הלכך אף שיוצא ברשות ובמצוה סו"ס דינו במיתה מצד הרציחה, ואינו חייב לסכן עצמו מפני פיקוח נפש.

אלא שעדיין קשה קושיית הכלי-חמדה (מסעי), סו"ס למה יגרע זה היוצא כדין וכמצוה משום פיקוח נפש מהיוצא מעיר מקלט בשגגה שאין רשות ביד גואה"ד להרגו. ובע"ה להלן נבאר תירוץ לקושייתו. הא מיתה משמע מהרמב"ם שמיתת הרוצח היוצא מעיר מקלט אינה עונש על היציאה.

ובן יש לדייק מדברי הרמב"ם (ז, יג) שלאחר שפירט דיני החזרת הרוצח במות הכהן הגדול, כתב שרוצח ששב לעירו אחר מות הכה"ג הרי הוא כשאר כל אדם ואם הרגו גואל הדם נהרג עליו - שכבר נתכפר לו בגלותו. ואי נימא דכל התר הריגתו ע"י גואל הדם בא מחמת היציאה, אין מובן למה נצרך לטעם זה שכבר נתכפר, הלא כיון שדינו לצאת מהעיר במות הכה"ג תו אין שייך להענש על היציאה - אך לפי האמור שמיתה זו היא עונש על הרציחה, דמעיקרא דינו בגלות או במיתה, הרי היה עולה על הדעת דסו"ס כיון שחזור לביתו ואינו בגלות שוב חל בו העונש השני, קמ"ל שנפטר מכל וכל כיון שכבר נתכפר במיתתו של הכה"ג.

מעתה נפתח לנו פתח לבאר דברי הרמב"ם, דשפיר יש ללמוד דין בן נח שהרג ישראל בשגגה מישראל שהרג בשגגה שהוא בחיוב מיתה בצד מסוים, כי גם זה הוא עונש על הרציחה. אלא שעדיין הקושיות הראשונות במקומן עומדות: סו"ס בישראל אינו אלא צד מיתה מסופק אם לא מקיים עונש גלות, והיאך אפשר ללמוד לב"ב שעונשו במיתה ודאי ובכל צד. וכן טענת הרמב"ן מסברא שהיאך נהרג אדם על השגגה.

ג והנה כתב הרמב"ם בהל' רוצח (ו, ה): כל הרצחנים שהרגו בעד אחד או בלא התראה וכיוצא בהן, אם הרגן גואל הדם אין להם דמים. לא יהיו אלו חמורים מההורג שלא בכוונה. ותמה הראב"ד ואיך נאמין בעד אחד להתיר דמו של זה לגואל הדם. וקודם שנרד

¹ יל"ע כיון שדינו במיתה למה נחשבונו כמכניס עצמו לסכנה. ובפרט שהעונש כבר חל עליו בעצם משעת רציחתו, ועתה הוא מצווה לצאת ולהציל נפשות, למה נתייר לו להימנע ממצוותו כדי שלא יקויים דינו. ובאו"ש (וכ"ה במש"ח שמות ד, ט) מסעי לה, כו), נראה שבעצם אינו 'מחוייב' מיתה רק שירדה תורה לסוף טבעו של גואל הדם אשר בהיות הרוצח משוחרר יחס לבבו והכחו, ועל כן נחשב זה כמסכן עצמו שאינו חייב. אך יש להעיר על עיקר סברתו והלא מציינו כמה אופנים שהרוצח משוחרר ואינו בסכנת גואה"ד אף כי יחס לבבו, כגון ביצא בשוגג (וכקושיית הכלי-חמדה) או בהורג דרך עליה ושאר אופנים שאינו גולה. גם יל"ע מדוע אין כולאים את גואה"ד לזמן מה כדי להוציא הרוצח להצלת הכלל. ועוד לדברי האו"ש מותר לו לצאת אם ירצה, שהרי הכל מודים שזכות גדולה היא להכנס לספק סכנה כדי להציל הכלל כמו שאמרו בלוליינוס ופופוס שאין בריה יכולה לעמוד במחיצתם (כמו"כ בחזו"א י"ד טט), ואילו פשט לשון המשנה והרמב"ם מורים שאסור לו לצאת. ובהגהות חשק שלמה (מכות יא) גם כן הקשה מדוע לא יצא לפיקו"נ או לעשות הפסול, דלית עשה החמור ולידחי עשה קל. וצדד לפרש שאינו יוצא לעולם אבל מציל וחזור. וע' בספר אמת. ליעקב שם. ויותר נראה שגוה"כ היא כדילפינן מ'אשר נס שמה' - שם תהא דירתו שם תהא מיתתו. כלומר אין לו חיים מלבד באותו מקום. ודמי לאדם שכל ישראל צריכים לו שנתחייב מיתת ב"ד, שלא מסתבר משמוש פיקו"נ נבטל את מיתתו, והיינו משום שכן דינו ליהרג ולמות ואין לו מצוות וחויבים שיש על החיים, ואף זה אין לו חיים חוץ לעיר מקלט. [ויל' שהיא כוונת הרמב"ם אדם יצא התייר עצמו למיתה] - שביציאתו נעשה כנבאר המחוייב מיתה שאין דוחים את מיתתו מפני פיקו"נ.

² וכן מפורש בריטב"א מכות י: וע' ברמב"ן (בהשמשות לסהמ"צ, עשה ג).

ח שיעורים כח; לה, ד; ז, ד; ו, קכ.ה. וע"ע שיעורים לט, קב; ג, קנט.ב.

עצמו השחתת עולם אלא אדרבה מניעת השחתה גדולה יותר. ונתבאר בארוכה בשיעור פרשת נח תשס"ו].

וכי"ב ברמב"ם ענינים נוספים ברציחה שנשחטה בהם דין המלך עם דיני בן נח; ההורג את הטרופה, כתב הרמב"ם (רוצח ב,ח) שפטור מדיני אדם - הא בדיני שמים חייב וככל הנך דלעיל. ואכן ב"נ שהרג את הטרופה חייב (ט,ד). שאמנם במשפט התורה אין בזה מעשה הריגה של 'נפש' שלימה, אולם מצד ענין השחתת ישובו של עולם ודאי יש לנו לחייבו, שאל"כ הרי כל רוצח יוכל להרוג ולהיפטר ע"י שיעשהו מתחילה טרפה ורק לאחר מכן יהרגנו. [ואמנם מסתברא שבמשפט המלך ייהרג הרוצח את הטרופה].

כיוצא בזה פסק הרמב"ם (רוצח ב,יא) שישראל ההורג את הגוי אינו נהרג עליו בב"ד - הא בדיני שמים חייב. והביא הכס"מ מדברי המכלתא: איסי בן עקיבא אומר קודם מתן תורה היינו מוזהרים על שפיכות דמים, לאחר מ"ת שהוחמרו הוקלו! באמת אמרו פטור מדיני בשר ודם ודינם מסור לשמים. וצ"ב סוף סוף הלא למעשה הוקלו לאחר מ"ת שאין בהם מיתת ב"ד. אלא כוונת המכלתא שהואיל וקודם מתן תורה היה גדר רציחה מפני השחתת ישובו של עולם, לא יתכן שגדר איסור זה נתבטל בישראל לאחר מ"ת, שלא יצאו להקל ולהתיר להם איסור זה, [והיינו סברת הגמרא (בסנהדרין נו) מי איכא מידי דלישראל שרי ולב"נ אסור], רק שבמ"ת נוסף איסור רציחה בישראל במשפט התורה, והרי יש בישראל שני דינים; דין רציחה שבמשפט התורה, שנמסר לב"ד ככל שאר עבירות שיש בהן מיתת ב"ד [וזהו דוקא ברציחה אדם מישראל וע"י מעשה ובשני עדים ובהתראה], ועוד דין רציחה כללי המסור לכל ב"נ [גם בהריגת גוי ואף בלא מעשה ובלא שני עדים והתראה] - אלא שמשפט זה בישראל נמסר למלך [ואף ב"ד גופייהו עונשים שלא מן הדין כפי מה שהשעה צריכה, כמוש"כ הרמב"ם שם ה"ד].

וכי"ג לענין הריגת עוברין; פסק הרמב"ם (מלכים ט,ד) שבן נח שהרג עובר במעי אמו - נהרג עליו. ובתוס' בסנהדרין (נט) כתבו שגם בישראל בהכרח יש איסור תורה הגם שנתמעט ממיתת ב"ד, דמי איכא מידי דלב"נ אסור ולישראל שרי. וכבר נתבאר אצלנו בארוכה שגם זה מפני הגדר האמור, שאיסור רציחה דב"נ נשאר אף בישראל [רק משפט הענשתו אינו מסור לב"ד], שהרי אין לך השחתת עולם גדולה מזו, שאם ייהרגו כל העוברים אין קיום לעולם. וכן מפורש במשך חכמה (ר"פ ויקהל), שבכל חייבי מיתות ב"ד נאמר 'מות יומת' אבל באלו החייבים מיתה ביד"ש נאמר לשון 'ומת' וכד' - ולכן בעוברים שדרשו מ'שפך דם האדם באדם דמו ישפך' דהיינו שופך דם 'האדם באדם' - דמו ישפך, אין כתיב שם 'מות יומת' כי ישראל אינו נהרג על כך בידי אדם אבל נמסרה מיתתו לדיני שמים.

וכי"ד עוד כיו"ב ברמב"ם (רוצח א,יג) גבי הורג את הרודף ואפשר היה לו להציל באחד מאבריו - ה"ז שופך דמים וחייב מיתה אבל אין ב"ד ממיתין אותו. ותמה הטור (חו"מ תכה) למה לא יתחייב עליו מיתה בב"ד כשאר כל רוצח. ואמנם כן היא שיטת רש"י (בסנהדרין עד) והראב"ד (מלכים ט,ד), שהואיל ויכול להציל באחד מאבריו ולא עשה כן - נהרג בב"ד. וכבר נתבאר

בו בהנהגת העולם למעשה בכל מקום ובכל זמן, שהרי כל חורשי מזימות יוכלו להתחכם ולהרשיע באופן שעפ"י משפט התורה והתרת עצמו למיתה סמוך לעבירה באמרו על מנת כן אני עושה - והרי ביד הרוצח שלא למלא אחר כל תנאים אלו, וכיו"ב לענין הריגה ע"י שליח או בגרמא - שעפ"י משפט התורה אין לחייב את העבריין בלא 'מעשה עבירה', ונמצאו הרוצחים פטורים ואיש את רעהו חיים בלעו. על כן מלבד משפט התורה [הניתן לישראל לצד קדושתם ומעלתם שמעל הטבע העולמי] נתנה תורה גם כן משפט המלך, שהוא דן את כל אלו לצורך העמדת הנימוס המדיני כפי הנצרך במקומו ובשעתו, וכדברי הרמב"ם שם שהמלך דן את הרצחנים ע"י שליח או בגרמא לתקנת העולם. ואמר הר"ן, וכן מפורש בדברי ר' נסים גאון בהקדמתו לש"ס, שזהו ענינם של כל שבע מצוות בני נח ועונשם - שלא יישחת העולם [ולא מפני תיקון האדם הפרטי וקדושתו]. אם כן אפוא, משפט המלך בישראל ומשפט בני נח בכל מצוותיהם, ענינם אחד - משפט לצורך העמדת הסדר המדיני וישובו של עולם, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות מלכים (י,יא) שחייבים למנות דיינים לבני נח לדון להם על פי המשפטים כדי שלא יישחת העולם.

וכן לענין הרוצח בעד אחד או בלא התראה, כתב הרמב"ם (מלכים ג,י) שהמלך רשאי להרגו. וכמו כן ב"נ שהרג נפש בעד אחד ובלא התראה - נהרג בב"ד. וכבר עמד המאירי (בסנהדרין נו) על השוואה זו, שלכן ב"נ נהרג ברוצח בגרמא, כי אף בישראל המלך הורגו.

והנה ענין זה של משפט המלך בישראל לתקנת העולם, מיוחד הוא לדין רציחה [שלא כב"נ שהוא בכל שבע מצוות], מפני ששפיכות דמים היא עיקר השחתת העולם. והדבר מתבאר ברמב"ם (רוצח ד,ח-ט) כלפי דין הכנסה לכיפה, שהרצחנים ההורגים בלא שני עדים או התראה כונסים אותם לכיפה ומאכילים אותם לחם צר ומים לחץ וכו' עד שימותו (כדאיתא בסנהדרין פא). וכתב שאין עושים דבר זה לשאר מחויבי מיתות ב"ד, אלא אם נתחייב מיתה - ממיתים אותו, ואם אינו חייב מיתה - פוטרים אותו, שאעפ"י שיש עונות חמורין משפיכות דמים - אין בהן השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים, אפילו ע"ז ואין צריך לומר עריות או חילול שבת אינן כשפיכות דמים וכו' צא ולמד מאחאב עובד ע"ז שהרי נאמר בו רק לא היה כאחאב, וכשנסדרו עונותיו וזכיותיו לפני אלקי הרוחות לא נמצא עון שחייבו כלייה ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו אלא דמי נבות שנאמר תצא הרוח וכו' והרי הוא הרשע לא הרג בידו אלא סיבב, קל וחומר להורג בידו. הרי מתבאר כאן ככל האמור: מצד חומר מעשה העבירה גרידא, יש עבירות חמורות מעבירת הרציחה להענש עליהם במיתת ב"ד, אבל מצד השחתת ישובו של עולם, הרציחה היא החמורה ביותר, ועל כן רק בה נאמר עונש הכנסה לכיפה אף בעד אחד ובלא התראה [והוא כענין משפט המלך, שב"ד עונשים אותו שלא מן הדין הרגיל במשפטי התורה].

וכן המאבד עצמו לדעת, גם הוא כגדר רוצח בגרמא וע"י שליח כמוש"כ הרמב"ם, כי יסודו משום השחתת ישובו של עולם, אחת לי אם מאבד נפש אחרת או נפש עצמו. [והוא טעם שבמקרים חריגים, כגון מלך ישראל שעומד ליפול לפני אויביו ויתעללו בו ויהרגוהו, מותר לו ליטול נפש עצמו כדאיתא במדרש (נח) לענין נפילת שאול המלך על החרב - כי באופן כזה שעומד ליהרג בכל אופן, ואיכא חילול השם כשמלך ישראל נתון ביד אויב, אין בהריגת

מה הועילה לו השבועה הלא עדיין יכול להמיתו בכל דבר], שהרי כאמור מיתת סייף ענינה החרבה וכליון כבמלחמה, וכדילפינן (בסנהדרין נב): ד'נקם ינקם' האמור ברוצח היינו סייף דכתיב בה לשון נקמה, 'חרב נוקמת נקם ברית', והרי עונש המלך לכל המורד במלכות ולשאר משפטיו עניינו כילוי הרע כדי להעמיד סדרי עולם, 'מלך במשפט יעמיד ארץ' - על כן כל הריגתו בסייף בלבד, כענין מלחמות המלך לאבד הרע שהן בחרב ככתוב בכ"מ 'לפי חרב' וכד' (ע' סנהדרין סז). דיליף ריה"ג מיתת סייף בג"ש ממלחמת ז' עממין). והוא הוא ענין עונשי ב"ג, להעמיד סדרי עולם, שעל כן מיתתם בסייף. וזהו שהביא הרמב"ם כל דיני שבע מצוות ב"ג ב'הלכות מלכים ומלחמותיהם' - כי משפט המלך ומלחמותיו ומשפט בני נח ענינם אחד, להעמיד סדרי עולם על מכוונם.

ואם כן הרי מבוואר מה נשתנה הרוצח שמיתתו בסייף, כי כאמור גדר משפט הרוצח - מלבד מה שהוא אחד מחייבי מיתות ב"ד לכפרה - תיקון העולם ומניעת השחתתו, על כן עונשו בסייף-בחרב שענינה החרבת המשחית כדי לבנות עולם מתוקן.

ומובן בזה מה שכתב הרמב"ם (רוצח ד, י-יא) לאחר שהארץ בעונש שופכי דמים המשחיתים ישובו של עולם, שאף האפיקורסים והכופרים מצוה להרגם בסייף. והרי אותם אנשים יתכן ולא עברו שום עבירה מעשית ואין בהם אף אחד מחייבי מיתות האמורות בתורה, ורק נענשים על הכפירה עצמה, ומהו יסוד עונש זה - ודאי ענינו הוא תיקון עולם בכלילוי הכפירה והמינות ממנו [שהשחתת עולם אינה השחתת הגופים בלבד אלא אף השחתת רוחנית. ונתבאר במק"א¹]. ועל כן הסמיך הרמב"ם דינם לדין הרוצח, כי ענין עונשם אחד כאמור. ולכן גם אופן הריגתם הוא בסייף כמו הרוצח.

ד) עתה נשוב לענין גואל הדם. הנה הראב"ד (מלכים ט, ד) השיג על מה שכתב הרמב"ם שההורג את הרוצח כשיכול להציל באחד מאבריו פטור מדיני אדם: 'קשיא ליה אבנר'. וכוונתו לדברי הגמרא (בסנהדרין מט) שיואב דן לאבנר דין סנהדרין, אמר ליה מ"ט קטלתי לעשאל, עשאל רודף היה, היה לך להצילו באחד מאבריו וכו'. הרי שיש לאבנר משפט רוצח מפני שיכול היה להציל באחד מאבריו של הרוצח. ותירץ המשל"מ דשאני יואב שהיה אחיו של עשאל וגואל דמו וגבי גוה"ד כי היכי דרשאי להרוג למי שהרג בשוגג ה"נ רשאי להרוג את הרוצח שהרג והיה יכול להציל באחד מאבריו. והוסיף דלא יהא גרוע מהורג בלא התראה שכתב הרמב"ם שאם הרגו גוה"ד אין לו דמים. וכיוון בדבריו אלו לדברי המאירי (בסנהדרין מט).

הרי נפתחו לנו שערי אורה, שדין מיתת הרוצח ביד גואל"ד דומה בגדרו למשפט המלך ולמשפט בני נח, שהואיל והרציחה היא העוון שיש בו השחתת עולם יותר מכל, מסרה תורה בישראל את משפט המתת הרוצח - באופנים שאין בהם מיתת ב"ד - ביד גואל הדם, כמו שמסרתו ביד המלך. וזהו יסוד דברי הרמב"ם שגואל"ד הורג את מי שהרג רודף שיכול להצילו באחד מאבריו, כדין המלך וכדין ב"ג שנהרג בדיניו בכהאי גוונא. והשתא יתורצו דברי הרמב"ם

במק"א טעמו של הרמב"ם, על פי מה שכתב (בהל' מלכים שם) שב"נ נהרג בב"ד באופן זה שהיה יכול להציל באחד מאבריו, הרי שסובר שחיוב רציחה באופן זה הוא רק מצד משפטי בני נח ולא מצד משפט התורה. ובאור הדברים עפי"ד הגרי"ז (בהל' רוצח שם) שאף ברודף כזה חל בו דינא ד'אין לו דם' לומר דגברא קטילא הוא, שהרי יתכן שיש אחד בסוף העולם שאין בידו להציל באחד מאבריו אלא בהריגתו של הרודף כגון זקן וכד', וכיון שהותר דמו כלפי אותו אחד הרי אין התר דמו מתחלק לחצאין. וא"כ הרי מובן שדינו כהורג את הטרפה שאין לו דם, ולכן במשפט התורה פטור ורק במשפט ב"ג חייב, שודאי יש בזה השחתת עולם בכך שהמית את נפש בלא צורך, שהרי די היה לו בנטיילת אבר מאבריו בלבד.

וייש להתבונן לפי"ז במה שנשתנה דין הרוצח להיות מומת בסייף שלא כשאר המומתים בידי בית דין שדינם בסקילה, בחנק או בשריפה. אכן מצינו עונש סייף בדין נוסף - באנשי עיר הנדחת. והנה מובא מהגר"א (שנות אליהו, בלקוטים על זרעים ח"א) לפרש המשנה (סנהדרין קיא): 'הדיחיה נשים וקטנים או שהודח מיעוטה וכו' הרי אלו כיחידים וצריכין שני עדים והתראה לכל אחד ואחד. זה חומר ביחידים מבמרוובים שהיחידים בסקילה לפיכך ממונם פלט והמרוובין בסייף לפיכך ממונם אבד וכו'". ודקדק מאי 'לפיכך' ועוד דקדוקים. ופירש שעיר הנדחת עשאתה תורה כדין ב"ג שמיתתם בסייף, ואינם צריכים התראה [וכמדשמע מדברי הרמב"ם] כדין בני נח (סנהדרין נו. סז: רמב"ם מלכים ט) ולא כשאר חייבי מיתות דישראל, וכיון שהופקעו להיותם כב"ג לפיכך ממונם אבד שהרי הוא הפקר, משא"כ היחידים שדינם בסקילה הרי אין בהם גדר עונש דב"ג לפיכך ממונם ליורשיהם כדין שאר הרוגי ב"ד.

ופירוש לפירושו, דהנה הרמב"ם במורה (ח"ג מא) הבחין בין כל מיתות ב"ד שענינם עונש וכפרה על העברין, וכדתנן (בסנהדרין מג) כל המומתין מתודין, תהא מיתתו כפרה על כל עוונותיו, ובין עונש אנשי עיר הנדחת שאין ענינו כפרה אלא כילוי הרשע מהעולם. וא"כ מובן שלכן יצאו אלו לעונש סייף, כי זהו ענין החרב בכל מקום, המחרבת את הרע ומאבדתו, כחרב המלחמה. וזהו הטעם שב"ג לעולם מיתתם בסייף, שהרי נתבאר שענין עונשי ב"ג הוא תיקון עולם והעמדתו ע"י כילוי הרע המרעו-המרועעו, ולא לכפרה ולתיקון האדם כחייבי מיתות בישראל. על כן ממונה של עיה"נ אבד, שאף זה נכלל בכלילוי הרע².

ובזה מובן גם כן מדוע אין למלך רשות להרוג אלא בסייף בלבד [כדברי הרמב"ם (מלכים ג, ח) - והראה מקורו הגר"ז מוואלזין (בספר תולדות אדם), ממה שנשבע דוד לשמעיה בן גרא 'אם אמיתך בחרב', משמע שאין הריגת המלך אלא בחרב, שאל"כ

¹ ויריה"ג (סנהדרין סז). אף מכשפה דינה בסייף, אבל אנו קיי"ל כרע"ק וכן עזאי ור"י שדינה בסקילה, וכן סתמה משנתנו.

² ע"ש ברש"י שם ובתוס' נ. שהקולא והחומרא תלויות הא בהא, מתוך ההחמרת עליהם באחד הקלות עליהם בשני. [ואולם מסתבר שאם נידונו מיעוט העיר בסקילה (כרו"ח) שדינים היחידים (מיד) ונתרבו העובדים ונעשו רוב - ממון כולם אבד, אף היחידים שנסקלו, דאגלאי למפרע שכולה עיה"נ, ואין אומרים מתוך ההחמרת עליהם בסקילה ממונם פלט].

³ ככתוב בעיה"נ ז'לא ידבק בידך מאומה מן החרם, וכדכתיב ריש נצבים 'פן יש בכס גו' או שבט אשר לבבו פנה היום מעם ה' אלקינו... ומחה ה' את שמו גו' והבדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל וגו' גפרית ומלח שרפה כל ארצה'. וז"ש הגר"א דינים כב"ג ולכן ממונם אבד - שהופקעו דינים מבית ישראל וכאילו אין להם יורשים. [וכענין זה מצינו במצות מחיית עמלק שגם בה הוזכר החרמה בחרב ואיבוד כל שארית וחר - ע' בסוף שיעור קב].

הנ"ל שגואה"ד הורג את הרוצח בלא שני עדים והתראה כדין המלך וכדין ב"נ".

מערתה יבוארו דברי הרמב"ן שהקשה על רש"י היאך יתכן להרוג בן נח העובר על ז' מצוותיו בשוגג, והלא אף לדידיה יקשה כן היאך נהרוג ב"נ הרוצח ישראל בשוגג. ועוד היאך למד דין מיתה בב"נ מהריגת גואה"ד בישראל שעיקר דינו בגלות ולא במיתה - אך מבואר בדברי החינוך (תי) שהואיל וענין הרציחה חמור מאד, שבה השחתת העולם, לכן ראוי למי שהרג - אפילו בשוגג - להעניש בצער גלות השקול כמעט כצער מיתה, שנפרד האדם מאוהביו ומארץ מולדתו ושוכן כל ימיו עם זרים. הא מיתה יש לשמוע מדבריו שאף בשוגג ראוי היה בעצם לענוש את הרוצח במיתה למנוע שפיכות דמים והשחתת עולם, אלא שהתורה חסה עליו ונתנה לו עונש גלות הקרוב למיתה [יעו"ש בסוף המצוה, שאם ב"ד לא הגלו את הרוצח - ענשם גדול מאד לפי שזהו סיבה לשפיכות דמים]. וא"כ הרי יבוננו דברי הרמב"ם והרמב"ן, שסוברים שגם לפי האמת לא פטרה התורה את הרוצח בשוגג ממיתה לגמרי אלא שנתנה לו אפשרות להתכפר בעונש גלות במקום מיתה, אבל אם אין מקיים עונש זה הרי חוזר עליו חיוב מיתה הראוי לו בעצם. וחיוב-מיתה זה מסור ביד גואה"ד ולא ביד ב"ד והרשות בידו להרוג הרוצח שיצא חוץ לעיר מקלטו, כי ענינו משום מניעת השחתת עולם ולא משום עונש העבירה וכפרתה, וע"ע ביתר ביאור להלן.

וגם מובן היאך למדו דין ב"נ למיתה מישראל שעיקר דינו לגלות - שהרי אף בישראל קיים דין מיתה משום לתא דאיסור רציחה-דב"נ דהיינו מצד השחתת עולם, אלא שבמשפט התורה המיוחד לישראל, ניתן עונש חילופי כי חסה התורה על השוגג, אבל אם אינו מקיים עונש זה הרי חוזר עליו עיקר דינו שמתחייב מיתה לגואה"ד. ובב"נ חיוב זה דמשום השחתת עולם נמסר לב"ד ומשום הכי נהרג בב"ד כשהרג ישראל בשוגג, ומקביל לזה הוא חיוב מיתה בישראל ביד גואה"ד כשאינו מקיים עונש גלות. ועל כן גם ישראל הרוצח בעד אחד ובלא התראה דינו במיתה ביד גואה"ד כי היכי דב"נ נהרג בזה ע"י ב"ד. [ושיטת רש"י דבכל ז' מצוות נהרג ב"נ בשוגג, כי הלא גם שאר מצוות ב"נ יסודם משום השחתת עולם כדברי רבנו נסים גאון, וסובר רש"י שאף למנוע השחתת עולם כזו ראוי לדון דין מיתה. ואילו הרמב"ם והרמב"ן סוברים שרק ברציחת ישראל ראוי דין מיתה בשוגג, שזהו עיקר השחתתו של עולם. ולהלן יתבאר עוד בזה].

ומובן שאפילו אם יוצא מהעיר לצורך פיקוח נפש רשאי גואה"ד להרגו. והקשה הכלי-חמדה למה ייגרע מהיוצא בשוגג. אך לפי האמור נראה שהואיל ובעצם מחויב הוא מיתה על הרציחה אלא שהתורה נתנה לו אפשרות להעניש בגלות, הרי אם אך אינו מקיים אפשרות זו, אף אם מחמת מצוה ופיקו"נ, סו"ס לא נפטר מעונש מיתה הראוי לו מעיקרא. ושאינו יוצא בשוגג שטועה בתחום העיר ואינו מתכוין לצאת על כן לא חשיב 'יוצא' כלל ואין גלותו פוקעת ממנו שהרי לפי דעתו ומחשבתו עדיין הוא בגלות, וחשיב

יד ואין רחוק לומר שאף כי מפורש במכות יב: שיכול גואה"ד להרוג את הרוצח בחצים ובצורות, וזהו כשא"א בסייף, אבל לכתחילה יש לו להרוג בסייף כדין מיתה הרוצח דלכתחילה בסייף ואם א"א - בכל מיתה, שהרי בסנהדרין עב: הצריכו ריבוי מקרא לבא במחירת שרשים להכותו בכל מיתה, ובלאו קרא הוה מדמינן לה לרוצח, יעו"ש, וא"כ ה"נ גואה"ד שהוא גופא דין הרוצח. ועוד, הרי ברובו במויד כתיב בפרשת שופטים 'ונתנו אתו ביד גואל הדם' והלא התם ודאי דינו בסייף [וגם להריטב"א (במכות י: דמייירי קרא בלא התראה, לא מסתבר שישנה דינו להחמיר], ולע"מ מסתבר לחלק בין מויד לשוגג לענין זה.

כממשיך לקיים עונש גלותו וממילא פטור מחיוב מיתתו לגואה"ד, משא"כ היוצא מן העיר ביודעין, גם אם מחמת אונס, סו"ס אין בו קיום גלות וחוזר ונייעור עליו העונש דמעיקרא דהיינו עונש מיתה ביד גואה"ד מצד תיקון העולם.

(ה) ויש להטעים הדברים עוד, במה נתיחדה רציחה בשוגג משאר ז' מצוות [להרמב"ם והרמב"ן], והלא גם הן יסודן בתיקון העולם. דהנה הרמב"ם (רוצח ה, ד) שהביא דין זה דב"נ שהרג ישראל בשגגה נהרג, נימק ד'אדם מועד לעולם'. וכוונתו לנמק היאך נהרוג את השוגג. וצריך להבין טעם זה, מדוע הוא אמור רק ברציחת ישראל בלבד ולא בשאר שבע מצוות. אך לאור האמור י"ל על פי מה שנתבאר במק"א^{טו} מכמה וכמה ראיות שיש חילוק בין עונש מיתה לרוצח לשאר חייבי מיתות [מלבד החילוק האמור לעיל שיש בו גם ענין תיקון העולם וכלי הרע], שחיוב הרוצח במיתה אינו חיוב לשמים בלבד אלא חיוב כלפי הנרצח, 'לשלם' לו נפש תחת נפש. והראנו לזה יסוד מדברי התוס' (במכות ו) דהנרצח חשיב 'בעל דבר' הפסול לעדות על הרוצח, וכן קרוביו פסולים. וכן מדברי התוס' והרשב"א (בכתובות לא) שחיוב מיתה אינו פוטר מתשלומין שנתחייב לאחר, דחשיב 'מיתה לזה ותשלומין לזה', שלא כשאר חייבי מיתות. והוכחנו כן בדעת הרמב"ם והרמ"ה ומדברי רעק"א. גם דקדקנו כן מדברי המכלתא (משפטים) דחשיב כתשלומי נפש לחברו. יעו"ש בהרחבה.

והנה איתא בסנהדרין (מב:): שאם אין לנרצח גואל, ב"ד מעמידין לו גואל. ורש"י פירש דברוצח בשוגג מיירי, ושאר הראשונים חולקים ומפרשים במזיד. ופירש בחדושי הר"ן שהכוונה לומר שגוה"ד הוא העומד בדין לתבוע חיוב מיתה לרוצח, וכשאינו לו גואל ב"ד מעמידים גואל אחר לתבוע דם ההרוג. ובוזה פירש הא דאמרין (שם לג:): גבי מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה - לזכות שהיא חובה, חובתיה דמאן [בדיני נפשות. מי מתחייב מזכותו של זה] - הא לא קשיא חובתיה דגואל הדם, אלמא הוא טוען כל טענות שיוכל לטעון נגד הרוצח. עכ"ד. הרי משמע גם מזה שעונש מיתה של הרוצח אינו כעונש מיתה של שאר עבירות אלא תביעת משפט של הנהרג וקרוביו כנגד הרוצח. ואמנם בת"י תרגם 'גואל הדם' - תבע דמא^{טז}. ומזה שמענו שגואל הדם - שהוא היורש של ההרוג (כמבואר ברמב"ם הל' רוצח א, ב) - קם תחת המת לתבוע את דמו, וכענין שהיורש קם תחת המת לרשותו הממונית, כך הוא קם תחת 'תביעת תשלומי נפש' של המת.

ולשון התורה 'רוצח גאל הדם את הרצח' - הרי כאן ענין רציחה תחת רציחה. שהואיל ודין הרוצח נפש הוא ב'נקם ינקם', מסרה תורה נקמתו של זה לגואל הדם. ואכן הרמב"ן (קדושים) כתב גבי לאו דלא תקום, שאין בכלל איסור זה דין הרוצח, שהרי גואל הדם נוקם ונוטר לו עד שיגאל דמי אחיו מידו. וכך היא לשון הרמב"ן בספר המצוות (בתוספות, עשה יג) שנצטוינו בענין הרוצח אחר שנתחייב מיתה בב"ד, שיבקשנו גואל הדם וירדוף אחריו וינקם נקמתו ממנו שביא אותו לב"ד ויומת כמשפטו או שירצח

טו שיעור קצו ועוד.

טז וכן מתפרש פשטיה דקרא בפרשת שופטים גבי רוצח מזיד: 'זשלחו וקני עירו ולקחו אתו משם ונתנו אותו ביד גאל הדם ומת' - כלומר גואל הדם הוא התובע דמי קרובו ואילו 'נותנים' את נפשו של הרוצח. וכן בפרשת מסעי: 'זשפטו העדה בין המכה ובין גאל הדם'.

העבירות, אלא מפני שיש כאן תביעת דם של הנרצח גופיה. וא"כ זהו שכתב הרמב"ם דאדם מועד לעולם, שהרי שיטת הרמב"ן (ב"מ פב ובקונטרס דינא דגרמי) דמדינא דאדם מועד לעולם המזיק או החובל בחברו אפילו באונס גמור חייב לשלם. ויש הוכחות לומר כן גם בדעת הרמב"ם. ומה הטעם לחייבו באונס - דהואיל וחייבו הוא חיוב תשלומין כלפי חברו ליכא פטור אונס, דאונס רחמנא פטריה כלפי חיובי האדם לרחמנא, לא כלפי חיוביו כשהזיק לחברו. וא"כ כיון שגם עונש הרוצח במזיד או בשגגה מוגדר כחיוב כלפי חברו [מלבד חיובו כלפי העולם כולו, להעמידו על תיקון ישובו] - נאמר בזה 'אדם מועד לעולם', שבהסתכלות של תיקון העולם וחיוב לחברו, המזיד והשוגג שוים.

ועל כן בן נח שהרג ישראל בשוגג נהרג, שהריהו נבחן כ'מזיק' לעולם בכלל ולאותה נפש בפרט והדרינן לכללא דאדם מועד לעולם. אכן בישראל התורה חסה על נפשו ונתנה לו אפשרות גלות להינצל מעונש מיתה, אבל אם אינו מקיים עונש זה - לרצונו או לאונסו, וכנ"ל - שב דינו לחיוב מיתה דגואה"ד וכמשפט בן נח החייב על הרציחה אף בשוגג.

אותו הגואל אם לא יוכל לו בב"ד. ואם אין לו גואל הדם - שיעמידו לו ב"ד אדם ממונה מהם לרדוף אחריו ולהיות גואל דמי הנרצח. ומדויקת מאד לשון הרמב"ן במכות הנ"ל: 'שהרי אפילו לישראל לא ניתנה דמו של הרוג למחילה אלא גואל ועומד, ועומד בספק מגואל הדם' - הזכיר ענין 'מחילה' לדמו, מפני שיש כאן לתא דתביעת חברו.

והנה בחדושי הר"ן בסנהדרין שם כתב להצדיק פרש"י דמיירי גם בשוגג, שאם יצא הרוצח חוץ לעיר מקלט ואין גואל-דם, ב"ד מעמידים גואל שיתבע חיוב מיתה על היציאה. ומה ענינה של תביעה זו - ע' בחזו"א (סנהדרין יט, ב) שהכוונה לדעת רבי אליעזר ורב (במכות יב). והרמב"ם לא פסק כן - ע' בחזו"א שעמד על כך) שאם יצא הרוצח מעירו אין יכול גואה"ד להרגו אלא צריך להעמידו לדין תחילה שיפסקו שגואה"ד רשאי להרגו, וא"כ זהו פשר לשון 'תביעה'. עכ"פ הרי רואים שגואה"ד התובע את הרוצח מעיקרא, הוא התובע גם כן את מיתתו לאחר שיצא - כי כאמור חיוב מיתה ליוצא היינו הך חיובא דמעיקרא.

נמצא עתה שיש לנו טעם נוסף בחיוב מיתה של הרוצח ע"י גואל הדם; לא רק מפני שברציחה יש השחתת עולם יתר מכל

